

ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМВІДНОСИН

Забезпечення прав і свобод особистості, у тому числі й свободи совісті та віросповідання, реалізація цих прав у практиці державно-конфесійних відносин постають однією з надзвичайно важливих функцій демократичної держави. Сучасне розуміння прав людини, визначених у Всесвітній декларації прав людини, Європейській хартії з основних прав людини, документах ОБСЄ, Парламентської Асамблеї Ради Європи, ґрунтуються на тому, що дотримання релігійних свобод, що виходять за межі індивідуальних переконань і персонального сумління, є сферою, де держава бере на себе досить чіткі зобов'язання.

Забезпечення демократизації державотворчого процесу в Україні саме в цій царині суспільного розвитку актуалізує питання формування сучасних засад державної політики у галузі свободи совісті та її практичної реалізації, глибоке й всебічне вивчення досвіду становлення такої політики та її практичного здійснення як у країнах розвинутої демократії, так і в тих пострадянських країнах, що були піддані експерименту з викорінення релігії.

У цих визначених координатах релігійний комплекс України являє собою складну систему взаємодії та взаємовпливів канонічно й організаційно структурованих церковних інституцій. Ця система виступає невід'ємною складовою суспільного життя, чутливо реагує на утвердження в громадській свідомості демократичних цінностей, світоглядних і національних ідей, морально-етичних принципів, власних позицій у трактуванні національної та церковної історії. Зазначені процеси проявляються у зростанні суспільної активності віруючих, поглибленні внутрішньоцерковної інтеграції, посиленні впливу на внутрішню і зовнішню політику релігійного фактору.

Процес демократизації суспільного життя багато в чому зумовлюється змістом та спрямованістю державно-церковних і міжконфесійних відносин, суспільною активністю релігійних організацій. Сучасна стратегія співробітництва держави і Церкви утверджує духовну культуру, формує поле толерантності та взаємоповаги, спрямована на пошук взаємоприйнятних форм і методів розв'язання соціальних і релігійних проблем.

Держава чітко окреслила свої зобов'язання перед Церквою, коло тих повноважень, які є сферою її компетенції, що робить державну політику в галузі релігійно-церковного життя прозорою, відкритою для суспільного загалу.

Принципова новація сучасної української моделі державно-конфесійних відносин полягає в тому, що держава і церква визнаються як рівноправні суб'єкти державно-церковних відносин, кожен з яких діє у сфері своєї компетенції. При цьому релігійні організації діють в правовому полі держави, держава не втручається в канонічно визначені справи Церкви, забезпечуючи свободу релігії, свободу соціально значущої діяльності церкви, сприятливі умови її просвітницької роботи. Водночас, конституційне закріплення принципу відокремлення церкви від держави не відкидає як їхньої взаємної відповідальності, так і можливості їхньої співпраці у сфері морального просвітництва, соціального захисту, охорони здоров'я, культури, науки, мистецтва.

■ Любчик В.П. – канд. філос. наук, директор Департаменту у справах державно-конфесійних відносин та забезпечення свободи совісті Держкомнацрелігій України.

Завдячуючи таким підходам, процес релігійного відродження в незалежній Україні набуває незворотного характеру, виявляється в зростанні релігійності населення, чисельності релігійних організацій, розширенні спектра конфесійного розмаїття країни.

Сьогодні в Україні діє понад 35 тис. релігійних організацій різних конфесій, напрямків і течій. Зміни релігійної мережі торкнулися не тільки її кількісних показників. Церква перейшла на якісно новий рівень функціонування. Практично закінчене формування її управлінських структур. Сьогодні церкві опікуються 350 духовних центрів та управлінь. Підготовка кадрів священнослужителів здійснюється у 199 вищих та середніх духовних навчальних закладах, діє 439 монастирів, на ниві добротності та милосердя працюють 347 місій.

Не менш важливо, що цей процес набуває нових якісних ознак. Зокрема, починають включатися нові чинники, що ведуть до зростання релігійної мережі. Якщо раніше, відкинувши багаторічні заборони на легалізацію релігійного життя, церковні громади утворювалися переважно там, де люди цього давно прагнули, то нині у своїй більшості вони створюються тими, для кого релігійна поведінка та відповідні пріоритети духовного життя стали наслідком існування суспільної атмосфери, спрямованої на заохочення релігійних цінностей.

На зміну старшому поколінню віруючих ідуть громадяни, вже виховані в дусі поваги до релігійних цінностей, для яких існуючі релігійно-моральні уявлення стали природним середовищем існування. Тому і тривале майбутнє зростання релігійної мережі, й укорінення релігійності серед українців буде сталою тенденцією. Тим більше, що саме релігійне життя суттєво урізноманітнюється. Масові паломництва віруючих, прощі, поклоніння релігійним святинам, хресні ходи стають все більш помітним явищем суспільного життя, що органічно вписується у загальний контекст значущих для людей подій. При цьому Церква починає тісно співпрацювати з іншими суспільними інститутами, перетворюючись на природну складову співпраці у системі суспільних інститутів.

Таким чином, можу стверджувати, що в Україні з початком лібералізації радянської моделі церковної політики та завдяки цілісній та послідовній політиці держави, спрямованої на відродження духовності, відбувається процес оптимізації релігійного життя, який приведе до того, що кількість релігійних організацій у країні стане відповідати рівню і ступеню релігійності її громадян і буде задовольняти їхні духовні потреби.

Не менш важливо й те, що релігійне життя країни збагатилося таким новим явищем як міжцерковні та міжконфесійні об'єднання. Міжконфесійні та міжцерковні контакти, як розширення співпраці між суб'єктами релігійного життя, виступає наочним свідченням його нормалізації.

Серед таких міжконфесійних об'єднань слід назвати Українське Біблійне Товариство, Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій та Наряду представників християнських Церков України. В релігійному середовищі також активно дебатується необхідність духовного єднання релігійних організацій, що належать до однієї конфесії. Це стосується пізньопротестантських церков, що прагнуть утворити Євангельський Альянс України та спроб іудеїв і мусульман започаткувати роботу конфедеративних об'єднань їхніх одновірців, які нині належать до релігійних організацій різних юрисдикцій.

Міжконфесійні та міжцерковні об'єднання здатні відіграти позитивну роль у подальшому розвитку релігійного середовища України, особливо що стосується консолідації зусиль релігійних організацій заради реалізації ними масштабних соціальних проектів.

Така впливова суспільна інституція, якою на сьогодні є Церква в Україні, природно не може обмежуватися діяльністю лише в межах церковної огорожі, працюючи винятково на задоволення релігійних потреб людини. Церква все більшою мірою починає відчувати себе у новій соціальній ролі відповідальною за моральний стан суспільства. Вона прагне повернути собі можливість впливу на традиційні для Церкви сегменти суспільного життя. Йдеться насамперед про пошуки шляхів

співпраці із світською системою освіти та виховання, душпастирську роботу в армії, а також про співробітництво з існуючою у державі системою соціального захисту, розвиток інших напрямків соціального служіння.

Милосердницька і добродійна діяльність витікають із самої природи християнства і були завжди добре розвиненими і шанованими в українських землях ще з часів його прийняття. Церква мала серйозну матеріальну базу для здійснення цієї роботи, а вибудована нею в кінці XIX – на початку XX ст. система милосердницьких та добродійних закладів відіграла навіть роль спонуки для відповідної діяльності держави.

В часи тоталітарного режиму, який поклав в основу боротьби з Церквою винищення матеріальної бази її існування, остання повністю втратила інституційні форми реалізації благодійництва та добродійства. Ці форми діяльності релігійних організацій знаходилися під суворою забороною режиму.

Усі законодавчі акти радянських часів забороняли не лише благодійництво та добродійність релігійних організацій, але й ті види їх діяльності, які могли створити саму можливість надання Церквою матеріальної допомоги тим, хто її потребував.

У незалежній Україні спеціальні програми Церкви за активної підтримки держави реалізуються релігійними місіями, монастирями, чернечими чинами та спеціальними установами.

Релігійні організації утворюють спеціальні медичні центри, пересувні амбулаторії, опікуються проблемами боротьби зі СНІДом та епідеміями. Сьогодні ця спільна робота набуває нових якостей, оскільки її результати лише в кінцевому підсумку спрямовуються тим соціально-демографічним групам, які не здатні самі себе утримувати, а в початковій фазі зусилля добродійців скеровані на допомогу тим, хто здатен і хоче працювати. Так, говорячи мовою християнського соціального вчення, Церква намагається подолати не лише “бідність слабких”, але й “бідність сильних”.

Відкритість нашого суспільства та готовність релігійних організацій до співпраці з закордонними добродійними центрами призвели до швидкого розгортання в Україні роботи таких авторитетних міжнародних агенцій і фондів, як: “Карітас”, “Реновабіс”, “Церква в потребі”, ADRA, Бюро єпископської конференції США з допомоги Католицькій церкві в Центральній і Східній Європі.

Забезпечення Церкві повноцінного правового і соціального статусу, створення для неї сприятливих умов діяльності ставить на порядок денний визначення пріоритетів держави в галузі релігійно-церковного життя. Більше того, у відносинах між державою і Церквою, а також у взаєминах між конфесіями виникає низка проблем, які вимагають законодавчого врегулювання. Це, з одного боку, зумовлює необхідність ініціювати зміни в чинному законодавстві щодо релігії та Церкви, котрі якомога повніше враховували б реалії сьогодення, а з другого – потребує тривалої стратегії подальшого розвитку державно-церковних відносин в Україні.

Якщо в загальних рисах окреслити основний пріоритет сучасної державної політики щодо релігії та Церкви, то це, безумовно, забезпечення рівноправності всіх офіційно діючих в Україні релігій та права громадян на свободу совісті. Лише чіткі правові принципи і процедури дають змогу створити надійні механізми захисту прав віруючих, законних інтересів релігійних організацій, уникнути конфліктних ситуацій на релігійному ґрунті. При цьому вдосконалення законодавчої та іншої нормативної бази слід здійснювати передусім шляхом утвердження юридичних механізмів розв’язання питань, які виникають у відносинах між державними й релігійними структурами, а також між різними релігійними організаціями.

Зростаюча відкритість суспільства, імплементація Україною міжнародних правових норм, спроможність авторитетних європейських та світових організацій аналізувати дотримання державою законодавства щодо прав людини та діяльності релігійних організацій сприяють прийняттю виважених рішень у галузі державно-конфесійних відносин, ініціюють процес подальшого вдосконалення існуючої законодавчої бази у царині свободи совісті. Водночас правове врегулювання державно-конфесійних відносин і надалі залишається важливим напрямом дер-

жавної політики, обумовлює пріоритет тих підходів, які пройшли випробування сучасною суспільною практикою, стали стратегічним курсом демократичного розвитку держави та ознаками її здатності до європейської інтеграції.

Україна вирізняється поліетноконфесійним складом населення, де поруч існують національні меншини - росіян, поляків, білорусів, євреїв, кримських татар та інших, а також етноконфесійні спільноти, які сповідують різні віровчення. Усе це вимагає від органів державного управління проведення виваженої політики в гуманітарній та інших сферах суспільного життя. Слід констатувати, що суспільна стабільність у державі неможлива без врахування міжконфесійного і міжетнічного факторів, тісно пов'язаних із станом економіки, змістом і характером діяльності владних структур у реформуванні суспільства. Міжконфесійні взаємини мають свої особливості, спричинені регіональними відмінностями, етносоціальними та політичними аспектами. Ці взаємовпливи проявляються у поглибленні церковної інтеграції й релігійної мобілізації, утверджуючи духовні традиції, культуру, мову, релігію. На сьогодні фактично завершується процес інтеграції релігійних інституцій в українське суспільство.

Неухильне дотримання законів, що регулюють діяльність релігійних організацій і міжнародні зобов'язання України стосовно захисту свободи совісті, гарантує невтручання держави у справи Церкви, а також унеможливорює взаємні претензії церков щодо переваг та привілеїв.

Аналіз звернень віруючих до центральних органів державної влади свідчить, що майнові питання становлять більшість серед них. Із огляду на це, процес реституції церковної власності виступає постійним об'єктом державної уваги і контролю. На відновлення справедливості щодо Церкви спрямовані законодавчі ініціативи, покликані вдосконалити й зміцнити правові засади діяльності релігійних організацій, поліпшити умови для реалізації ними своєї суспільної і духовної місії, остаточно демонтувати наслідки тоталітарної політики в релігійній сфері, сформувати соціально-політичні механізми подальшого розвитку релігійних інституцій. Виконання цього завдання активізує потребу у вдосконаленні правового механізму повернення релігійним організаціям культових споруд. Одна із головних причин цього – поліваріантне розуміння різними суб'єктами права проблеми реституції церковного майна.

У процесі пошуку шляхів та механізмів поновлення майнових прав релігійних організацій необхідно виходити з принципу правонаступності та спадковості церковної власності. Та розв'язання цієї проблеми значно ускладнюється розколами і міжцерковним протистоянням, зокрема, у православ'ї. Така ситуація заважає справедливому визначенню законного власника тих чи інших церковних споруд. Відтак саме майнове питання продовжує виступати одним із джерел конфліктності в релігійному середовищі та у відносинах Церкви і держави.

На думку низки вітчизняних правників-експертів, одним із шляхів розв'язання цієї проблеми може бути розробка механізмів матеріальної компенсації релігійним організаціям за реквізицію їхнього майна. Проте в умовах економічної кризи ця проблема належним чином не може бути розв'язана. Причому компенсація, як пропонують деякі фахівці, може здійснюватися у різних формах: робіт або послуг з реставрації, відновлення храмів та інших культових приміщень, предметів культу, грошових субсидій, надання виробничих і житлових приміщень, виділення земельних ділянок під будівництво храмів тощо.

Таким чином, з метою кращого врахування інтересів сторін, церкви і держави, питання реституції церковного майна має вирішуватися поетапно. На першому етапі слід повернути у власність релігійних організацій ті культові споруди і церковне майно, що не є пам'ятками історії та культури, які не використовуються ні державою, ні Церквою, і не спричиняють спорів та конфліктів ні між релігійними організаціями, ні між ними і державою.

На другому етапі слід вжити заходів для повернення усіх (за невеликим, обумовленим Урядом України винятком) культових об'єктів, які належали релігійним організаціям, у тому числі й тих, що становлять історико-культурну цінність, за

умови неухильного виконання вимог законодавства щодо їх використання, утримання та збереження.

Причому ті об'єкти, які є культурними пам'ятками, слід передавати церквам лише у безоплатне користування. Це дозволить державним органам впливати на діяльність релігійної інституції у випадку порушення чинного законодавства щодо догляду й утримання пам'ятки культури. Зокрема, релігійна організація може бути попереджена про припинення договору безоплатного користування культовими будівлями, і, у випадку ігнорування вимог відповідних держустанов, упродовж місяця вимушена буде звільнити будівлі.

Необхідно також враховувати, що законодавство України врегульовує порядок повернення релігійним організаціям лише тих культових споруд, які перебувають у власності держави. Щодо культових будівель, які належать до комунальної власності, питання, по суті, залишається відкритим.

Питання власності на культове майно безпосередньо пов'язане з природним правом кожної людини сповідувати свою релігію, що знайшло своє законодавче відображення як на міжнародно-правовому рівні, так і в нормах вітчизняного законодавства. Кажучи про майно релігійних організацій, слід враховувати, що воно є матеріальною основою повноцінного функціонування релігійного осередку. Саме ці та інші засадничі принципи і підходи покладені в основу проекту Закону України "Про повернення культових будівель релігійним організаціям", поданого на розгляд Кабінету Міністрів України.

В ідейному забезпеченні та супроводі побудови Української держави та громадянського суспільства дискусії виникали при визначенні духовних підвалин ідеології державного і суспільного розвитку. Відсутність чітко визначених критеріїв та механізмів втілення їх у життя відзначалися абсолютною більшістю дискусіантів.

Виходячи з кінцевих орієнтирів нашого демократичного розвитку, можна стверджувати, що однією із серцевинних складових такої суспільної ідеології мають стати загальнолюдські принципи моралі, які увібрали в себе усі провідні релігійні доктрини і, в першу чергу, християнство.

Спираючись на досвід століть і навіть тисячоліть, слід виходити з того, що Церква у суспільстві виконує не лише віроповчальну, але й значно ширші виховні функції, які нерідко досить тісно пов'язані між собою. Відтак Церква визнається значною частиною українського суспільства як сила, здатна до його моральної стабілізації та оздоровлення. До того ж, вона володіє чималим арсеналом організаційних можливостей для реального здійснення цієї своєї місії.

За дев'ятнадцять років свого вільного розвитку в Україні Церква значною мірою відновила відповідні механізми. І хоча процес цей далекий від завершення, усе ж можна стверджувати, що він розвивається і зрештою Церква-вихователька зможе повною мірою реалізувати це своє внутрішнє призначення.

Практично ні в кого в сучасній Україні не викликає сумніву необхідність залучення Церкви до виховання громадян і особливо молоді. Природно, що за нинішніх умов така переконаність у суспільстві не може ще стати монолітною. На заваді стоять як певні ідеологічні стереотипи, так і намагання позбавити можливостей впливати на суспільну свідомість з боку тих чи інших партій і громадських організацій. Однак, цілком очевидно, що серед суспільних інститутів, які долучаються до виховного процесу і довели свою дієвість за нинішніх умов, знайдеться небагато таких, які могли б зрівнятися з Церквою через можливості освітнього і просвітницького компонентів та різноманітних аспектів соціально значимої роботи.

Коли говорити про релігійну освіту та систему виховання, то слід мати на увазі не організацію підготовки кадрів священства та церковнослужителів. У цій сфері хоч і існує, за визнанням самої Церкви, ряд проблем, однак основні питання тут уже вирішено. Сьогодні можна вважати, що штучний розрив традиції, пов'язаний із тривалим періодом гонінь на Церкву, вже подолано, хоча, природно, якість духовної освіти залишається в різних навчальних закладах дуже неоднорідною і поступається відповідним стандартам дореволюційної доби. У даному ж випадку хочу привернути вашу увагу до того аспекту релігійної освіти, котрий радше було

б назвати релігійним просвітництвом – тобто про релігійну освіту поза, власне, Церквою.

Вирішення цього питання вже врегульовано чинним законодавством. Сьогодні в Україні працюють тисячі парафіяльних недільних шкіл, Церквою задіяні найрізноманітніші освітні форми. Однак, за великим рахунком, усе це відбувається у межах церковної огорожі, за яку Церква сьогодні активно намагається вийти. Так, упродовж кількох років, як у самому церковному середовищі, так і в більш широких колах українського суспільства, жваво обговорювалася проблема запровадження в загальноосвітній школі християнського етичного вчення. Більше того, у шести Західних регіонах держави поза межами державно-освітнього компонента основи християнської етики активно викладалися.

Вочевидь, викладання християнської етики постало як поліатив, покликаний до життя намаганням, з одного боку, щось протиставити на той час матеріалістичному засиллю у світській школі, а з другого – знайти шляхи утвердження християнських цінностей у шкільному та молодіжному середовищі.

Саме на цьому широкомасштабному експерименті ми переконалися у деяких, надзвичайно важливих, речах. По-перше, він прислужився употужненню еволюції затейованої суспільної свідомості до визнання корисності трансформації релігійних істин, до школярського сприйняття, їхнього виховного й освітнього ефекту. По-друге, його впровадження зміцнило основи плюралістичності суспільної свідомості і, значною мірою, позбавило аргументів ті політичні сили, які серед свого ідейного багажу ще тримали богоборчі настанови. По-третє, що не менш, а можливо і найбільш важливо, це дало можливість напрацювати і реалізувати на практиці методичні прийоми викладання дисципліни, що покликана не лише вплинути на формування інтелекту, але й дитячої душі. І, насамкінець, проведена робота актуалізувала в очах усього суспільства проблему пошуку шляхів посилення духовно-морального впливу Церкви на дітей та молодь, а самій Церкві у такий спосіб було продемонстровано реальний ступінь її готовності до ведення цієї масштабної роботи.

Загалом же запровадження викладання у світській школі християнської етики за всіх невдач і позитивів не виглядає магістральним шляхом співпраці Церкви і державної освітньо-виховної системи. Очевидно, саме тому більшість Церков схиляються сьогодні до ідеї утворення під їхнім патронатом мережі своїх загальноосвітніх шкіл, в яких проблемні питання знімаються самі по собі.

Що ж до організації загальноосвітніх навчальних закладів, якими б опікувалася Церква, то тут, на моє глибоке переконання, ми маємо безмежні можливості ознайомлення з досвідом ведення цієї справи в абсолютній більшості розвинених країн світу.

Серед основних проблем, які, з моєї точки зору, обов'язково постануть при реалізації такого проекту, перш за все слід назвати таку, як визначення кола релігійних організацій, яким буде надане право відкривати й утримувати загальноосвітні навчальні заклади. Визначення таких Церков і релігійних організацій, з одного боку, несе у собі деякі загрози базовим принципам державно-церковних взаємовідносин, що склалися в Україні. Йдеться про те, що суспільна свідомість, а відповідно і законодавець, ще не готові до того, щоб відкрити можливість опікування загальноосвітніми закладами усім релігійним організаціям, що діють в Україні. Обмеження ж кола учасників цього процесу буде неодмінно сприйматися як вияв дискримінаційного підходу до розв'язання цього питання.

Його вирішення, що вже назріло, переконує у необхідності корекції чинного законодавства. Втім, ця проблема могла б урегулюватися законами лише у найзагальнішому плані, оскільки вона потребує деталізації та регламентації. Для цього, на моє переконання, більшою мірою згодилися б спеціальні договори між державою та окремими релігійними організаціями. Природно, що такі договори торкалися б не лише питань освіти, але й інших актуальних питань релігійного життя та державно-церковних відносин.

Не менш суттєвим виступає питання, що стосується матеріального забезпечення таких освітніх закладів та державної допомоги, спрямованої на їхнє утри-

мання. Вихідна позиція має полягати в тому, що створена мережа загальноосвітніх закладів під патронатом Церкви буде являти собою частину загальної державної мережі, що займатиметься навчанням та вихованням. Тому у питаннях їхнього матеріального забезпечення держава повинна була б розповсюдити на них усі існуючі щодо таких закладів вимоги та пільги, включаючи заробітну плату учителям, які будуть забезпечувати викладання загальноосвітнього блоку дисциплін. Що ж до інших дисциплін, то їхнє викладання повинно було б провадитися за додаткові кошти, надані Церквою та батьками, діти яких будуть навчатися. Те ж саме стосується і забезпечення виховного процесу. Природно, що ця загальна схема може змінюватися залежно від місцевих умов, де місцева влада могла б надавати допомогу, особливо на етапі їхнього становлення. Таким чином, в країні могла б постати система релігійних загальноосвітніх закладів.

Сучасна державно-конфесійна політика в Україні покликана стимулювати ефективний розвиток релігійно-церковного комплексу держави, в результаті чого відбуваються важливі зміни в соціальних аспектах діяльності релігійних інституцій. Вочевидь спрямування на всебічну підтримку суспільно корисних ініціатив релігійних організацій потребує раціонального поєднання загальнодержавних і церковних інтересів, утвердження цілісності духовного національного простору, консолідації конструктивних сил суспільства, здатних забезпечити всебічний розвиток релігійного середовища. У межах такої політики надзвичайно важливо враховувати відкритість глобального світу, багатоманітність конфесійних відмінностей, їхньої постійної трансформації у суспільній свідомості.

КОЛОДНИЙ А.М. ■

КОНФЕСІЙНЕ БАГАТОМАНІТТЯ УКРАЇНИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЇЇ ІСТОРІЇ І ПЕРСПЕКТИВ

Україна – поліконфесійна країна. Ми не можемо нині назвати кількість наявних на її теренах релігійних течій через те, що з 2004 року офіційна інформативність про їх буття, яку мав би давати Департамент у справах релігій, відсутня. З метою применшення інформації про з'яву і поширення в країні якихось нових релігійних течій, державний орган у своїй звітності ввів рубрики “інші православні спільноти”, “інші організації евангельських християн-баптистів”, “інші харизматичні організації”, “інші орієнталістські організації”, “інші організації язичників”, інші блоки про інших, до яких включив низку конфесій (правда, не дуже чисельних і кількістю громад, і їх членів), чим усунув можливість відслідковувати в останні п'ять років зміну конфесійної мережі України, а також і зміни у релігійно-виборі українців. Відтак зникли з дослідницького об'єкту Істинно Православна і Апокаліптична Православна Церкви, вірмени-католики й українські реформати, богородична церква і незалежні п'ятидесятники, вісаріонівці і сведенборгці, іудеохристияни і месіанські іудеї, Сахаджа-Йоги і рідновіри, низка інших наявних у країні релігійних течій. А їх нараховується не мало – більше ста, а ось офіційно подається лише п'ятдесят одна. Незважаючи на цей ігнораж, кожна з названих і неназваних конфесій (бо ж є такі, які взагалі про себе не заявляють) продовжує своє життя, може, навіть завдячуючи непоінформованності державних органів про їх діяльність. Адже будь-яка інформація викликає про них негативні реакції релігійних більшості, а там, дивись, з їх капризу, і всілякі придирки владних органів,

■ Колодний А.М. – доктор філос. наук, професор, заст. директора-керівник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, президент Української Асоціації релігієзнавців.